

**KADİM TÜRK YURDU ERZURUM'DA İLK FOLKLOR
DERLEMELERİNDEN BUGÜNE****Merdan GÜVEN***

Kurtuluş savaşından hemen sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar, zaferlerin sadece savaş meydanlarında kazanılmasının yeterli olmayacağını çok iyi biliyorlardı. Cephe kazanılan zaferlerin, sosyal, kültürel, bilimsel ve ekonomik başarılarla desteklenmesi gerekliydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal Atatürk, bu alanlarda da milletçe başarılar kazanmak için hiç zaman kaybetmeden çok çalışılmasının gerekliliğini bizzat dile getirirken bilim ve kültür alanlarında araştırmalar yapılması için de direktifler vermiştir. Araştırmalardan bazılarını doğrudan öncülük etmiş; bazılarını da yoğun bir biçimde desteklemiştir. Ayrıca birçok bilimsel araştırmanın daha hızlı yürütülebilmesi için de zemin hazırlamıştır. Bahsettiğimiz bu çalışmaların önemli bir kısmı da folklor derlemeleri konusunda olmuştur. Ülkemizde, Avrupa'dan yaklaşık altmış beş yıllık bir gecikmeyle önemini farkına varılan folklor, Atatürk'ün bu yoğun çalışmalarından önemli bir pay almıştır. Folklor araştırmaları, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin hızlı kalkınma dinamiklerinden birisi olma özelliğini kazanarak bilimsel bir zemine oturmaya başlamıştır. Halkevlerinin bu konuda yapmış olduğu güzel hizmetleri, yayınladıkları dergi, kitap, broşür ve diğer faaliyetlerin içeriğinden kolayca tespit edebilmekteyiz (Yıldırım 1998, 61; Çobanoğlu 1999, 28-31; Öztürkmen 1998; Tan 1988).

İlk döneme rastlayan Türk folkloru alanındaki bilimsel çalışmaların büyük bir kısmı, yoğun bir derleme faaliyetiyle kendini göstermiştir. Çeşitli dernek ve kuruluşlar, Anadolu'nun en uzak yerlerine kadar folklor derlemeleri için çeşitli geziler düzenlemişlerdir. Büyük öneme sahip olduğu bütün Türk folklor bilimcileri tarafından kabul edilen bu derleme gezilerinden bir bölümünü de İstanbul Konservatuarı düzenlemiştir. Bu gezilerden dördüncüsüne (1928) ise ünlü müzikolog ve Türk folkloru sevdalısı Mahmut Ragıp (Gazimihal) -Paris ve Berlin'de müzik eğitimi görmüş- de katılmıştır. Gezi ekibinde Yusuf Ziya (Demircioğlu), Ferruh Bey (Arsunar), Abdulkadir Bey (İnan) ve Remzi Bey'de bulunmaktaydı. Özellikle Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun kuzey şehirlerini kapsayan bu seyahatte derleme ekibi, gemi ile Trabzon'a ulaşmıştır. Doğu Karadeniz yöresi folklor ürünlerinin derlemeleri yapıldıktan sonra Gümüşhane'ye ve Bayburt'a geçmiştir. Buralarda da çeşitli derlemeler yapıldıktan sonra Erzurum'a ulaşmıştır (Sakaoğlu 1988, 9; Tan 1988, 38). Bu gezi esnasındaki izlenimlerini Mahmut Ragıp (Gazimihal) "Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları" adlı eserinde yayımlamıştır. Biz bu

* TRT Erzurum Radyosu Program Yapımcısı.

çalışmamızda Mahmut Ragıp Bey'in (Gazimihal) eserinin Erzurum folkloruyla yakından ilgili olan bölümlerini, bugünkü özellikleriyle kıyaslamaya çalıştık.

TÜRKÜLER

Gazimihal, türkü derlemeleri esnasında Erzurum'da nelerle karşılaştıklarını şöyle dile getirmektedir: "Fakat şehir içinde çok tarihî türkü üslupları da asırlar arasında saklı kalmış. Bilhassa civar köylerden gelen türküçülerde çok bakir şeyler vardı. Bir ara bir tanesi (Beğbörek)î terennüme başlamaz mı! Sevindik. Çünkü bu efsanevi mahlûktan (Kitabı Dede Korkut'ta) da bahis vardı! Bermutat türküler zaptettik" (s. 33). Erzurum, çok eski türkü usullerinin, makamlarının (ve ayaklarının) oldukça orijinal bir şekilde korunduğu yörelerimizin başında gelmektedir. Bu eski üsluplar (Müstezat, tatyân, hoyrat, maya vb.) bugün de en güzel biçimiyle yörede yaşatılmaktadır (K. Tuna). Bunun önemli özellikler taşıyan bir örneğini "Huma kuşu yükseklerden seslenir" adlı türküde görmekteyiz. Bu türkü hem söyleniş biçimiyle hem de iç yapısıyla yüzyılların hatırasını taşımaktadır (S. Bulut). Yörede "tatyân" olarak bilinen şu türkü de, Erzurum'da söylenen bu tür türkülerin güzel bir örneğidir:

Dün gece yar hanesinde , yastığım bir taş idi.

Altım çamur, üstüm yağmur, yine gönlüm hoş idi...

Dağ ne kadar yüce olsa, bir kenarı yol olur.

Buna bayram günü derler, dostla düşman bir olur... (Tuna 2001, 9)

Gazimihal'in de belirttiği gibi bu tür folklorik malzemelerin en saf biçimiyle korunduğu yerler köyler olmalıdır. Çünkü köy kesimi dışarıdan gelecek etkilere karşı daha uzak ve daha kapalı bir özellik taşıdığından dolayı türkülerin, masal ve efsanelerin orijinale daha yakın biçimini buralarda bulmak mümkündür. Dede Korkut Kitabı'nda "Bamsı Beyrek" adıyla zikredilen hikâyenin köylülerin dilinde yaşıyor olmasının sebebi de bundan ileri gelmektedir. Bamsı Beyrek'in maceralarının yöre halkı tarafından hâlâ çok canlı biçimde anlatılıyor olmasının sebebi ise Dede Korkut Kitabı'nda geçen hikâyelerden "Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı"nın Trabzon, Bayburt ve Erzurum yöresinde cereyan etmiş olmasındandır (Ergin 1995, 65).

BARLAR

Halk oyunlarımız, ülkemizde yapılan folklor çalışmalarından çok önemli bir pay almıştır. Belki de görsel olması sebebiyle derlemelerde halk oyunları mutlaka dikkate alınmıştır. Bu son derece memnuniyet verici bir durumdur. Fakat bu hâl, halkımız tarafından folklor sözcüğünün, sadece halk oyunları için kullanılması gibi yanlış bir anlayışı yaygınlaştırmıştır. Halk oyunlarımız her yörede olduğu gibi Erzurum'da da göze ilk çarpan folklor unsurlarının başında gelmektedir. Erzurum ve

civarında oynanan halk oyunlarının genel adı "Bar"dır. Gazimihal, Erzurum barlarını nasıl tespit ettiklerini şöyle anlatır: "Barları nota ve sinema ile aldık; kadın oyunlarını ihtiyar kadınlardan tahkik ettirdik. Muallim Dilaver Bey'in yardımcılarından kıymeti hesapsızdı; musiki muallimi Muhittin Bey çok çalıştı. Lise talebelerinden Selahattin E. kadın oyunları ile musiki meclislerinin tahkikinde çok yardım etti" (s.33). Orta Asya Şaman ayinlerinin ve merasimlerinin bir devamı olan (Saygun 1965, 17) Erzurum barlarının bu gezide filme alınmış olması son derece önemli bir folklor faaliyetidir. Çünkü halk oyunlarının filmle tespiti ilk kez bu seyahatle mümkün olmuştur (İvgin 1987, 153-160). Halk oyunlarının filme alınma gereği, bu çalışmadan tam kırk yıl geçtikten sonra hissedilecektir (Evliyaoğlu 1988, 113). O dönemde Erzurum'da bilinçli bir şekilde bar oynanmaktaydı. O zaman barı sistemli bir şekilde oynayanlar, İhsan Ertugay, İhsan Coşkun, Muhtar Dursunoğlu, Efendi Beğ, Nimet Gezmiş gibi Erzurum'un meşhur bar oyuncularıydı (Atılcan 1991, 129). Erzurum barlarında kadın ve erkek oyunları farklıdır. Erkekler bir araya gelip erkeklere özgü bar tutar; kadınlar da birliktelik oluşturup kadınlara özgü biçimde bar tutarlar (oynarlar). Kadınlar ve erkekler birlikte oynamazlar. Erzurum barları, erkek barları ve kadın barları diye ayrı ayrı adlandırılır. Barların oynanış biçimi bugün de aynı özelliklerini korumaktadır. Erzurum barlarını en güzel ve en doğru biçimiyle (bazen mey ile bazen de zurna ile) Ağa Dede Keskin, Eyüp Ağa, Rasim Baba ve Müslim Akay çalardı. Yöre türkülerini ve bar havalarını ise Seyfettin Sıgmaz ve Haydar Telhüner çalıp söylerdi (Atılcan 1991, 34). O dönemlerde Erzurum'da bar oynamaya ve türkü söylemeye hevesli çok insan bulunmaktaydı. Bunlar bir araya gelip bir kısmı bar oynar, bir kısmı da beraberce türkü söylerdi. Türkü grubunu Hafız Faruk Kaleli çalıştırırdı. Kaleli, Diyarbakırlı Celal Güzelses gibi yöresinin türküleriyle dolu bir kişiydi. Yani Erzurum'un Güzelses'i de Faruk Kaleli'dir (Özkavcı 2000; Bulut 2000). Yöre insanının bu folklor sevdası günümüzde de artarak devam etmektedir. Bazı kurumlar mey, zurna ve bağlama kursları düzenlemekte; halk müziği koroları kurmakta; birçok okulda ve dernekte halk oyunları öğretilmektedir. Atatürk Üniversitesinin Güzel Sanatlar Fakültesinde ve Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı bünyesinde Türk halk müziğiyle ve halk oyunları ile ilgili güzel hizmetler verilmektedir. Bu sebeptendir ki Atatürk Üniversitesi halk oyunları ekipleri dünya çapında başarılar elde etmektedir. Erzurum'un hem halk oyunları hem de köy seyirlik oyunları, bilimsel seviyede de araştırılmaktadır (Düzgün 1999).

CİRİT

"Erzurum'da lisede misafir kaldık. (Cirit oyununun) mevsimi olmadığı için, bazı dadaşların mahir arkadaşlarını bir araya getirme yolundaki gayretleri netice vermedi. Herkes köyünde harmanı başında idi" (s. 33-34). Erzurum'da derlemeler yapan ekip, Erzurum lise binasında gecelediklerini belirtmektedir. Mevsim yaz olduğu için okulda öğrenci de yoktur. Boş olan okul pansiyonunda kalmış olmalıdır. Zaten o zamanlarda Erzurum'da otel de yoktu. Misafirlerin konaklaması için hanlar vardı. İlk otel örnekleri ise 1940'lardan sonra görülmektedir ama bugün kış turizmi sebebiyle beş yıldızlı turistik oteller bile mevcuttur (Bulut). O zaman derlemeciler

için de konaklama yeri olarak Erzurum Lisesinin misafirhanesi en uygun yer olarak görülmüştür. Mevsimin yaz olması sebebiyle cirit oyuncularını da bir araya getirememişler. Geçimi tarım ve hayvancılığa dayalı olan bu yörede, doğal olarak insanlar o mevsimde ekin biçmekte; çayır toplamakta vb. işlerle meşgul olmaktadır. Oysa bu yörede cirit oyunu daha çok kış bitimi (bahar mevsiminde) ile kısmen de sonbahar mevsiminde oynanır (Gezder 2000). Bu sebepten dolayı, Anadolu'da en canlı biçimde Erzurum'da yaşatılan ata sporu cirit oyunu bu gezide derlenememiştir. Bu geleneksel spor Erzurum'da bugün de sıkça oynanmaktadır. İnsanlar birçok köy ahırında özellikle cirit için at beslemektedir. Cirit oyunu daha çok Erzurum Ovası'nda kurulmuş olan köylerde yaygındır. Erzurum'a komşu civar illerde (Erzincan, Bayburt, Kars vb.) de bu ata sporumuz yaşamaya devam etmektedir. Araştırmacı Gazimihal de yörede bu oyunu çok iyi oynayan ustaların bulunduğunu özellikle vurgulamaktadır.

DADAŞ

Gazimihal Erzurum halkı hakkındaki görüşlerini de şöyle açıklamaktadır: "Yerli ahalî şehirden ziyade köylü safiyet ve tabiiği taşıyor. Musiki ve oyunlarında, (dadaş) denilen gençlik hayatlarında hep bu mana var. Acem ve Kafkas'tan gelen yolların hep buradan geçtiğini hissettiren tiplere sokaklarda ara sıra rast geliniyordu" (s. 339). Araştırmacı, Erzurum halkının davranış biçiminin köy insanları gibi saf ve samimi olduğunu, candan olduğunu; bu gün de bütün Türkiye'de zikredildiği ve bilindiği gibi "Dadaş güzelliğinde" olduğunu ifade etmektedir. Dadaş yiğittir, temizdir, cesurdur ve dürüst davranışlıdır. Dadaş törelerine bağlı, gözü pek yardımsever bir insandır (Atılcan 1991, 16).

Gazimihal, bir çok şehri gezmiş olmasına rağmen özellikle Erzurum'un dadaşları için böyle güzel ifadeler kullanmıştır. İnsanların fizikî yapılarını (dış görünümelerini) tarif ederken burada çok çeşitli tipleri görmek mümkündür; genelde birbirlerinden farklı, çok fazla çeşitlilik sunan insanlar bulunmaktadır. Çünkü Erzurum yolların kavşak noktasındadır; farklı milletlerden insanların uğrak noktasındadır, fikrini dile getirmektedir. Şehir, doğudan ipek yolunu takiben İran, kuzeyden Gürcistan, batıdan İstanbul ve güneyden Arap dünyasına uzanan yolların kesim noktasında, çok stratejik bir yerde kurulmuştur. Bu önemli coğrafi nokta Erzurum'u aynı zamanda bir ticaret merkezi yapmıştır. Ticaret merkezlerinde de mutlaka çok farklı boy ve soydan insanlar bulunur. Çünkü ticaret merkezleri tutuculuktan uzak olmalı ki bünyesinde çok farklı insan topluluklarını barındırsın ve bu farklılık sayesinde de canlı bir ticarete kavuşabilsin. Gazimihal Erzurum'un bu özelliğini de vurgulamaya çalışmıştır.

DİĞER UNSURLAR

"Erzurumluların seciyeleri çok askerîdir. Türk muhaceretleri ekseriya bu yoldan geçtiği için âdetlerinin yarısından fazlası Orta Asya ile müşterek. Adım başında Türkmen ve Selçuk hayatının bakiyeleri görülür" (s. 34). Erzurum yolların

keşişiminde, geçitlerin ortak noktasında, askerî açıdan oldukça stratejik bir coğrafyada yer alması sebebiyle tarihin çok eski devirlerinden beri hem göç kabilelerinin hem de güçlü orduların uğrak noktası olmuştur (Konukçu 1992, 3-8). Bu sebeptendir ki Erzurum'da yaşayan insanların seciyeleri askerî özellik taşır. Zaten sert iklim şartları insanların daha sert yapılı olmalarını doğal olarak gerektirmektedir (Güven 1997, 179). Bir de çok sık savaş görme ve bu savaflara katılma halini buna eklersek sert, yiğit ve asker yapılı insan tipi kendiliğinden ortaya çıkar. Bu durumun altını çizen Gazimihal, Erzurum'da yaşayan insanların geleneklerini de Orta Asya Türklerinin geleneklerine benzetirken Erzurum ile Orta Asya Türklüğü arasında akrabalık bağı kurmaktadır.

Orta Asya Türklüğünün âdet ve gelenekleri Erzurum ve civarında çok etkilidir. Bu son derece doğal bir hâldir. Çünkü Erzurum Türk göçlerini İran üzerinden ve Kafkaslar'dan alan ilk büyük yerleşim merkezidir. Erzurum'un yaşlıları, Tebriz ve Ahıska civarından Erzurum'a çok büyük göçler olduğunu anlatırlar. Erzurum'da sadece sosyal hayat değil mimarî, spor, eğlence ve güzel sanatlar da Orta Asya Türk kültürüyle benzerlik arz etmektedir. Meselâ cirit, Anadolu'da en canlı biçimde Erzurum'da yaşamaktadır. Cirit ve benzeri atlı sporlar Orta Asya Türklerinde hâlâ çok yaygındır. Erzurum'un birçok köyünde bile cirit takımı mevcuttur. Eski tarihî eserler de çadır biçimi kubbeleriyle Orta Asya Türklüğünün izlerini yansıtmaktadır. Yine Orta Asya Türklüğünden bugünlere gelebilen âşıklık geleneği de en güzel biçimde Erzurum'da âşık kahvelerinde yaşamaya devam etmektedir. Âşık Reyhani, Âşık Mevlüt İhsani ve Âşık Ruhani gibi yirminci yüzyılın ünlü Erzurumlu âşıkları, sazları eşliğinde türküler söyleyip halk hikayeleri anlatmaya devam etmektedirler (Reyhani 2000).

Erzurum sadece oyunları, türküleri ve gelenekleriyle Orta Asya Türklüğüne benzemez, aynı zamanda mimarisiyle de ata yurdumuzun hatıralarını yaşatır. Araştırmacı, Şehrin bu özelliğini şöyle dile getirmektedir: "Bütün asarı, Selçuk minareleri, Abdulkadir beyin (Abdulkadir İnan) dediği gibi -şeklen Orta Asya Türk çadırlarının aynı-fakat kâgir- bina bakıyeleri ile en koyu bir Türklük merkezi" (s. 33). Bu sebepten dolayı şehirde özellikle İlhanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminden kalma çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Bunlardan Yakutiye Medresesi ve Çifte Minareli Medrese, adlarından özellikle bahsedilmesi gereken ve ayakta kalabilmeyi başarmış çok önemli eserlerden iki tanesidir (Konyalı 1960, 302-336). Yakutiye Medresesi'nin kapısının çevresindeki süslemeler olağanüstü güzelliklere sahiptir. Medresenin giriş kısmında yer alan eski Türk dünya görtüşünü yansıtan semboller, oldukça iyi durumdadır. Bu nadide eserler bir hazine gibi korunmalıdır. Bu yapıdaki sembolik kabartmaların benzerleri Çifte Minareli Medrese'de de mevcuttur. Hatta Çifte Minareli Medrese'deki figürler çeşitlilik ve eskilik bakımından Yakutiye Medresesi'nden daha da zengindir. Çifti Minareli Medrese'nin giriş kısmında da Türk mitolojisinde çok önemli yere sahip olan bir takım hayvan, bitki ve diğer (kartal, hayat ağacı, ejder, dünya gibi) öğelerin kabartmaları yer almaktadır (Seyidoğlu 1995, 29-46).

Her fırsatta Erzurum'un kadim bir Türk şehri olduğunu ifade etmeye çalışan Gazimihal yörede yaşatılmakta olan çok eski Türk sporu ve işçiliğiyle gezi arkadaşı Abdulkadir Bey'in ilgilendiğini belirtir. "Abdulkadir B. Türklük ile en çok alakadar (atçılık), (demircilik) folkloru ile burada da uğraştı: Her şeyde Orta Asya Türklük bakiyeleri yaşıyordu" (s. 36). Abdulkadir İnan'ın kendisinin de Orta Asya Türklerinden olması sebebiyle Erzurum'da yaşamakta olan kültürel unsurları Orta Asya Türk kültür değerleriyle kıyaslayarak bir sonucu varması da ayrıca dikkate değer bir husustur.

SONUÇ

İstanbul Konservatuarı olarak bilinen kurumumuzun, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren giriştiği folklor derlemelerinin dördüncüsüne katılan Mahmut Ragıp Gazimihal'in daha çok halkbilimi ağırlıklı tesbitlerini, 1929 yılında yayınladığı "Şarki Anadolu Türküleri ve Oyunları" adlı eserden alıntı yaparak ortaya koymaya ve bugünün Erzurum'u ile karşılaştırmaya çalıştık.

Erzurum, hem halk oyunları hem türkülerini hem de âşıklık geleneğinin mahsulleri bakımından zengin bir folklor kaynağı olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Yörede türküler, oyunlar, halk hikayeleri, masallar, efsaneler ve cirit oyunları hem yaşatılmakta hem de Atatürk Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün verimli çalışmaları sayesinde bilimsel bir zemine oturtulmaktadır. Çeşitli kurum ve dernekler tarafından özellikle halk oyunları ve türküler, daha bilinçli bir şekilde çok geniş halk kitlelerine ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Yörenin türkülerine ve oyunlarına uygun sazlarla ilgili eğitim çalışmaları yapılmaktadır. Yöreye has türkü üslûbu çok güzel bir şekilde yaşatılmaya çalışılıyor. Erzurum barlarının erkek ve kadın barları diye ayrı ayrı oynanması bugün de uygulanmaktadır. Çünkü barlar, kadın barları ve erkek barları diye iki gruba ayrılmaktadır. Halk oyunları yarışmalarında Erzurum yöresi ekipleri önemli başarılar elde etmektedirler. Cirit takımları, sıkça yarışmalar düzenlemeye devam etmektedir. Bu takımlar, Türkiye'nin birçok şehrine gidip hem müsabakalara katılmakta hem de gösteriler yapmaktadır. Yani 1929 yılında Gazimihal ve arkadaşlarının tespit ettikleri konular üzerinde, bugün daha bilinçli ve daha yoğun çalışmalar yapılmaktadır.

Askerî bakımdan stratejik bir noktada bulunan Erzurum'da insanların karakterleri cesaret, yiğitlik ve dürüstlikle yoğrulmuştur. Bütün bu şartlar, insanların dış görünümünde sert bir ifadeyle biçimlenmiş olmakla beraber Erzurum, yürekleri sıcak insanlar diyarıdır. Son yüzyılda batı şehirlerine aşırı göç vermesi ise şehirlî halkın mevcudunu merkezde bir hayli azaltmıştır. Erzurum halkı, Mahmut Ragıp Gazimihal'in cümlelerindeki övgüyü bugün de hak etmektedir.

Erzurum'da âşıkların kahvelerde halk hikayeleri anlatıp türküler söylemesine ve çeşitli yarışmalar yapmasına sıkça rastlamak mümkündür. Türk folklorunun bu güzel öğeleri Erzurum ve civarında hâlâ bütün canlılığıyla yaşamaya devam etmektedir. Erzurum ve civarı, mimarisiyle, halk oyunları, türküsüyle,

geleneksel oyunları ve daha birçok folklorik öğeleriyle ve en önemlisi insanıyla (dadaşlarıyla) Orta Asya'daki Türk kardeşlerinin Anadolu'daki devamı olduğunu daha birçok özellikleriyle çok güzel bir biçimde sergilemektedir.

.KAYNAKÇA

- Atılcan, İ. Coşkun; Erzurum Barları ve Yöresel Giysileri, İstanbul 1991, M.Y.
- Atılcan, İ. Coşkun; Erzurum Üstüne, Ankara 1969, Vural Matbaası.
- Bulut, Sebahattin; Kuşaktan Kuşağa Erzurum Folkloru, Ankara Y.Y. Emekli Ofset.
- Boratay, P. Naili; Köroğlu Destanı, İstanbul 1984, Adam Yayınları.
- Cahen, Claude; Osmanlılardan Önce Anadolu, İstanbul 2000, Numune Matbaası.
- Çobanoğlu, Özkul; Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara 1999, Başer Matbaası.
- Düzgün, Dilaver; Erzurum Köy Seyirlik Oyunları, Ankara 1999, Kültür Bakanlığı Yayını.
- Ergin, Muharrem; Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1995, Boğaziçi Yayınları, 14. Baskı.
- Evlıyaoğlu, Sait-Şerif Baykurt; Türk Halk Bilimi, Ankara 1988, Ofset Matbaası.
- Gazimihal, M. Ragıp; Şarki Anadolu Türküleri ve Oyunları, İstanbul 1929, Evkaf Matbaası.
- Güven, Merdan; "Doğu Anadolu Halk Oyunlarına Coğrafyanın Etkisi", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara 1997, s. 179-183, Kültür Bakanlığı Yayını.
- İvgin, Hayrettin; "Türk Folklorunda İlkler", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, C.1, Ankara 1987, s. 153-160, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Konukçu, Enver; Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992, YÖK Matbaası.
- Konyalı, İ. Hakkı; Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, Ercan Matbaası.
- Köprülü, M. Fuat; Edebiyat Araştırmaları I, İstanbul 1989, Çevik Matbaası.
- Öztürkmen, Arzu; Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik, İstanbul 1998, İletişim Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim; Sahada Derleme Metotları, Erzurum 1988, Atatürk Üniversitesi Yayını.

Saygun, Ahmet Adnan; "Anadolu Oyunları ve İnanç Özellikleri Üstüne", Yakutiye, (Erzurum) 1965, C. 1, Sayı 6

Seyidoğlu, Bilge; Mitoloji Metinler-Tahliller, Kayseri 1995, Bizim Gençlik Yayınları.

Tan, Nail; Folklor, İstanbul 1988, Gümüş Basımevi.

Tuna, Kenan; Erzurum Türküleri ve Nazariyatı, Ankara 2001, Semih Ofset Matbaacılık.

Yıldırım, Dursun; Türk Bitiği, Ankara 1998, Akçağ Yayınları.

KAYNAK KİŞİLER

Bulut, Sebahattin: 1926 Erzurum doğumlu, Türküler ve Halk Oyunları Derneği Başkanı. (12.12.2000 özel görüşme)

Gezder, Nihat: 1945 Erzurum doğumlu, Erzurum Gençlik ve Spor İl Müdürü, Geleneksel Sporlar Federasyonu Başkanı, (15.11.2000 özel görüşme)

Özkavcı, Muammer: 1934 Erzurum doğumlu, TRT Erzurum Radyosu Türk halk müziği saz sanatçısı (Emekli). (10.11.2000 özel görüşme)

Reyhani, (Âşık) Yaşar; 1934 Erzurum ili Pasinler ilçesi Alvar köyü doğumlu, (25.12.2000 özel görüşme)

Tuna, Kenan; 1957 Erzurum doğumlu, TRT Erzurum Radyosu Türk halk müziği sanatçısı ve Müzik Şubesi müdürü, (20.02.2001 özel görüşme)